

**O'ZBEK TILIDA TINISH BELGILARINING NUTQIY-FUNKSIONAL
XUSUSIYATLARI: NAZARIY VA PRAGMATIK TAHLIL**

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Filologiya kafedrası o'qituvchisi

Shoniyozova Gulshoda Baxromovna

Shoniyozovagulshoda@gmail.com

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Luptillayeva Mushtariy Farxod qizi

mushtariyluptillayeva@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek tilida tinish belgilarining nutqiy vazifalari nazariy va pragmatik nuqtayi nazardan kompleks tahlil qilinadi. Tinish belgilarining sintaktik, semantik, intonatsion hamda kommunikativ-pragmatik funksiyalari ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Ularning yozma nutqda mazmunni aniqlashtirish, mantiqiy urg'u berish, emotsional-ekspressiv ma'no ifodalash va matn koherentligini ta'minlashdagi o'rni misollar orqali ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari tinish belgilarining nutqiy mexanizmdagi o'rni ko'p qatlamli ekanini hamda ularni faqat grammatik hodisa sifatida talqin qilish yetarli emasligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: tinish belgilari, nutqiy funksiya, pragmatika, sintaksis, intonatsiya, matn lingvistikasi, ekspressivlik.

Abstract

This article provides a comprehensive theoretical and pragmatic analysis of the speech functions of punctuation marks in the Uzbek language. The syntactic, semantic, intonational, and communicative-pragmatic roles of punctuation are examined based on linguistic sources. Their function in clarifying meaning,

emphasizing logical stress, expressing emotional nuance, and ensuring textual coherence is illustrated with examples. The findings demonstrate that punctuation marks perform multi-layered roles in written discourse and should not be interpreted solely as grammatical phenomena.

Keywords: punctuation marks, speech function, pragmatics, syntax, intonation, text linguistics, expressiveness.

1. Kirish

Yozma nutqning shakllanishida tinish belgilarining o'rni beqiyosdir. Ular nafaqat sintaktik chegaralarni belgilaydi, balki mazmunni aniqlashtiradi, mantiqiy urg'u beradi va nutqning emotsional rangini ifodalaydi. Shu bois tinish belgilarini faqat texnik vosita sifatida emas, balki nutqiy faoliyatning tarkibiy qismi sifatida o'rganish zarur.

O'zbek tilshunosligida tinish belgilarining nazariy asoslari Abdug'ani G'ulomov tomonidan tizimlashtirilgan bo'lib, u tinish belgilarini sintaktik qurilish bilan bog'liq holda izohlaydi [1]. Abduvali Madvaliyev va Rahmatulla Qo'ng'urov esa ularning grammatik hamda uslubiy jihatlarini kengroq tahlil qilganlar [2; 3]. Ayniqsa, O'zbek tili punktuatsiyasi asarida tinish belgilarining qo'llanish me'yorlari va funksional imkoniyatlari yoritilgan [1].

Mazkur maqolaning maqsadi — tinish belgilarining nutqiy vazifalarini sintaktik, semantik va pragmatik jihatdan tahlil qilish hamda ularning matn hosil qilishdagi rolini ochib berishdir.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- 1) **Struktur-sintaktik tahlil** — tinish belgilarining gap qurilishidagi vazifasini aniqlashda;
- 2) **Semantik-pragmatik tahlil** — ularning mazmun va kommunikativ maqsad bilan bog'liqligini o'rganishda;

- 3) **Matn lingvistikasi yondashuvi** — tinish belgilarining koherensiya va kohesiyadagi rolini aniqlashda;
- 4) **Manbashunoslik metodi** — mavjud ilmiy adabiyotlarni umumlashtirishda [1; 2; 5].

Tahlil materiali sifatida badiiy, publitsistik va ilmiy matnlar olindi.

3. Natijalar

3.1. Tinish belgilarining sintaktik funksiyasi

Tinish belgilarining asosiy vazifasi sintaktik chegaralarni belgilashdir. Masalan:

Agar inson mehnat qilsa, muvaffaqiyatga erishadi.

Bu yerda vergul ergash gap bilan bosh gap o'rtasidagi sintaktik munosabatni ifodalaydi [2].

Nuqta esa fikrning tugallanganligini bildiradi:

Ilm taraqqiyot asosidir.

Demak, tinish belgilarining sintaktik funksiyasi yozma nutqni struktur jihatdan tartibga soladi.

3.2. Semantik va mantiqiy vazifa

Tinish belgilari mazmuniy farqlanishni ham ta'minlaydi. Quyidagi misollarni solishtiramiz:

Kechirasiz, ustoz.

Kechirasiz ustoz.

Birinchi gapda murojaat ohangi aniq ajratilgan, ikkinchisida esa ma'no noaniqlashadi.

Shuningdek:

<https://scientific-jl.com/>

Biroq normativ yozuvda bitta belgi yetarli hisoblanadi [4].

3.5. Matn hosil qilishdagi roli

Matn lingvistikasi nuqtayi nazaridan tinish belgilarining vazifasi — matn qismlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni ta'minlashdir. Nuqtali vergul mazmunan yaqin, lekin nisbatan mustaqil qismlarni bog'laydi:

Ilm taraqqiy etmoqda; texnologiya esa yanada tez rivojlanmoqda.

Bu holatda nuqtali vergul matn ichidagi semantik muvozanatni saqlaydi.

4. Muhokama

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tinish belgilarining nutqiy vazifalari ko'p qatlamlidir. Ular:

- ✓ Sintaktik chegarani belgilaydi;
- ✓ Mazmunni aniqlashtiradi;
- ✓ Intonatsiyani aks ettiradi;
- ✓ Emotsional-ekspressiv ma'no beradi;
- ✓ Matn koherentligini ta'minlaydi.

Ilmiy adabiyotlarda tinish belgilarining asosiy vazifasi sintaktik deb talqin qilinsa-da [1], zamonaviy pragmatik yondashuv ularni kommunikativ strategiya elementi sifatida baholash zarurligini ko'rsatmoqda [5].

Shunday ekan, tinish belgilarini faqat grammatik birlik emas, balki nutqiy faoliyatning ko'p funksiyali vositasi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

5. Xulosa

O'zbek tilida tinish belgilarining nutqiy vazifalari sintaktik, semantik, intonatsion va pragmatik qatlamlarda namoyon bo'ladi. Ular yozma nutqning aniqligi, mantiqiyli va ekspressivligini ta'minlaydi.

Zamonaviy yozma kommunikatsiyada tinish belgilarining funksional imkoniyatlari kengayib bormoqda. Shu bois:

- ularning pragmatik xususiyatlarini chuqur o'rganish;
- raqamli matnlardagi qo'llanishini tahlil qilish;
- normativ qoidalarni kommunikativ yondashuv bilan boyitish zarur.

Tinish belgilarining nutqiy vazifalarini kompleks o'rganish o'zbek tilshunosligida matn va diskurs tadqiqotlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'ulomov A. O'zbek tili punktuatsiyasi. – Toshkent: Fan, 1961.[1]
2. Madvaliyev A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.[2]
3. Qo'ng'urov R. O'zbek tilining amaliy grammatikasi. – Toshkent: Universitet, 1992.[3]
4. O'zbek tilining imlo qoidalari. – Toshkent, 1995 (so'nggi tahrir).[4]
5. Hozirgi o'zbek adabiy tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1975.[5]
6. Bahriddinova B. Zamonaviy o'zbek punktuatsiyasi asoslari. T.: “Akademnashr” 2015.

Muallifga bog'lanish uchun ma'lumotlar

Muallifning ismi, sharifi	Elektron pochtasi	Telefon raqami
Shoniyazova Gulshoda Baxromovna	<u>Shoniyozovagulshoda@gmail.com</u>	91 947 00 77
Luptillayeva Mushtariy Farxod qizi	mushtariyluptillayeva@gmail.com	99 866 49 06